

sivnosti. Kod mjerenja stresa važno je razlikovati normativne i nenormativne događaje, te probleme uloga. Istraživanja su pokazala da su kronični stresovi jače povezani s poremećajima psihičkog i tjelesnog zdravlja od akutnih životnih događaja. No i ova povezanost ne vrijedi za sve osobe, jer ih samo manji dio pokazuje značajan emocionalni stres kod izloženosti stresnim zbivanjima. Kada su u pitanju stresovi starosti i starenja tu opet postoje velike individualne razlike, a neki autori čak napominju da pri promatranju starosti kao posebno stresnog razdoblja, zane-marujemo činjenicu da je svako životno razdoblje specifično sa svojim stresovima. Neka istraživanja suočavanja sa stresom u starosti pokazala su da osobe koje imaju osjećaj kontrole nad situacijom, bilo da uspješno ili neuspješno riješe neki životni događaj, ne pokazuju posljedice doživljene razine stresa. Korisno je razmotriti i ranija iskustva osobe u suočavanju s biološkim, psihološkim i socijalnim promjenama. Osim toga na neke se stresne situacije osobu može i pripremiti. I ovdje se, kao značajna varijabla u smanjenju stresa, pokazala socijalna podrška, iako je pritom važno tko podršku daje – obitelj ili prijatelj.

Interakcije između dobi, spola i zdravlja ukazuju da su upravo ovo najznačajniji čimbenici u određivanju starenja. No još uvijek ne postoje teorijski modeli koji bi pokušali objasniti zašto ove interakcije nastaju.

U tumačenju procesa starenja važno je voditi računa i o generacijskim razlikama. Životni uvjeti i događaji današnjih starijih ljudi nesumnjivo se razlikuju od životnih uvjeta prethodnih generacija, a najvjerojatnije je da će i buduće starije generacije pokazivati neke različitosti. Primjerice, istraživanja su pokazala da starije generacije pokazuju niži stupanj depresivnosti od novih generacija, i to kroz cijeli život. Jedna od najvažnijih odredni-

ca načina i kvalitete života starijih osoba jest obrazovanje: što su osobe obrazovnije, a uz to i socijalno aktivnije, to će i njihova prilagodba starenju biti uspješnija.

U zadnjem poglavlju autorica piše o uspješnom starenju, te razlikuje uobičajeno, odnosno “normalno” starenje od uspješnog starenja. Glavna je razlika među njima što u prvom okolinski faktori potiču procese starenja, dok u drugom oni imaju neutralan ili pozitivan učinak. Zanimljiv je i termin “optimalnog starenja”, pod kojim se podrazumijeva selektivno ulaganje napora i korištenje alternativnih strategija i aktivnosti u svrhu kompenziranja gubitaka koji dolaze sa starenjem. Osoba koja uspješno stari, osoba je koja je odlučila ostati aktivna – tjelesno, intelektualno, emocionalno i socijalno, a posljedica toga bit će životna mudrost, tj. iz svega što joj se događa, nastojat će izvući ono najbolje.

Ova je knjiga nesumnjivo doprinos ne samo teoriji starenja nego je i vrijedan priručnik u proučavanju starosti i starenja. Ona će jednako biti interesantna različitim profesionalcima ali i starim ljudima koji se žele upoznati sa izazovima životnog razdoblja u kojemu mnogi nisu mogli, a drugi nisu znali uživati.

Ana Štambuk

SUSTAINING THE NEW ECONOMY: WORK, FAMILY, AND COMMUNITY IN THE INFORMATION AGE

Martin Carnoy

New York: Russell Sage Foundation/
Harvard University Press, 2000., 238 str.

Martin Carnoy, profesor ekonomije i obrazovanja na sveučilištu Stanford, au-

tor je brojnih djela koja propituju razne aspekte obrazovne politike i svijeta rada. Knjiga *Sustaining the New Economy: Work, Family, and Community in the Information Age* (Održavanje nove privrede: rad, obitelj i zajednica u informacijskom dobu) također tematizira ova dva područja, razmatrajući ih u kontekstu suvremenih društvenih transformacija, globalizacije i jačanja informacijskog društva. Promjene u svijetu rada tema je kojoj su svoja djela posvetili mnogi autori u proteklih nekoliko godina. Međutim Carnoy na ovom području nije novopridošlica; knjiga *The New Global Economy in the Information Age* (Nova globalna ekonomija u informacijskom dobu) koju je napisao desetljeće ranije u suradnji s Manuelom Castellsom (kojega naziva svojim "intelektualnim bratom"), te brojne analize tržišta rada, solidna su podloga na kojoj je izgrađeno ovo djelo. Kao što je vidljivo i iz naslova, konceptualno se ovaj se rad gotovo "bešavno" uklapa u teorije informacijskog doba, naročito u istoimenu Castellsovu trilogiju.

Nova, dinamična globalizirana privreda dovela je do brojnih promjena u načinu na koji radimo, na koji živimo, na koji oblikujemo svoje obitelji i poznanstva, na koji se obrazujemo. Rad nije nestao (u većini svjetskih privreda radnih je mjesta više nego ikada ranije), već je postao fleksibilniji (sadržaj, trajanje i oblik rada postaju promjenljivi), više individualiziran (radnik dobiva specifičan set zadataka pri rješavanju kojih je samostalniji i odgovorniji), nesigurniji (drugo lice fleksibilnosti) te, učestalo, odvojen od društvene zajednice u kojoj se odvija. Pravne, radne, socijalne i obrazovne institucije industrijskog doba, kakve su moderne države uspostavile u proteklom stoljeću, u većini zemalja nisu u stanju kvalitetno ispunjavati svoje zadaće u ovim promijenjenim okolnostima te stoga zalaze u krizu. Kao posljedica toga, povećava se broj

osoba na marginama i onih isključenih iz društva, dolazi u pitanje i sama održivost društvene zajednice (na nacionalnom ali i lokalnom nivou), a time se ugrožava i daljnji privredni rast.

U okviru ove argumentacije, Carnoy (uz obimno korištenje raznorodnih izvora podataka) radi mapiranje promjena u svijetu rada, obitelji i drugim centralnim institucijama suvremenih društava. Posebnu pažnju posvećuje razmatranju učinaka različitih modela javne politike i ustroja državnih institucija na razvojni potencijal i društvenu koheziju raznih razvijenih zemalja "prvoga svijeta".

Prva cjelina koju Carnoy razmatra odnosi se na međudnos novih tehnologija i tržišta rada. Kroz analizu kretanja zaposlenosti i nezaposlenosti u zemljama OECD-a, Carnoy demantira teze o nestajanju rada (vidjeti npr. *Kraj rada* Jermya Rifkina), no ukazuje i na trend pada zaposlenosti starijih muškaraca (nekad glavnih hranitelja obitelji), te velikog i svugdjeprisutnoga (iako prema različitim obrascima) rasta participacije žena na tržištu rada. Brojne metastudije i komparativne analize ukazuju da ulaganje u informacijske tehnologije ne utječe značajno na rast broja radnih mjesta, odnosno na ukupnu razinu (ne)zaposlenosti. Promjene su prvenstveno rezultat društveno određenih odluka o upotrebi te tehnologije, ekonomskoj, imigracijskoj i obiteljskoj politici, novom sistemu industrijskih odnosa te institucionalnoj redistribuciji radnog vremena. Razne su zemlje implementirale različite tehnologije na različite načine – negdje povećavajući zaposlenost i/ili fleksibilnost rada, a negdje povećavajući produktivnost rada i/ili razinu plaća. Sve je manje novih poslova u "srednjem razredu" činovnika i kvalificiranih radnika u proizvodnji, a u porastu su "kvalitetni" poslovi menadžera, stručnjaka i tehničara, te u nešto manjoj mjeri oni neprofilirane radne snage u usluga-

ma i proizvodnji. Većina tih radnih mjesta danas zahtijeva nešto višu razinu vještina nego što su ih ti isti poslovi zahtijevali prije tridesetak godina, no ovaj rast se usporio – a ne ubrzao – implementacijom informacijskih tehnologija u proteklih petnaestak godina.

Sljedeća cjelina knjige razmatra transformacije rada u novoj globalnoj ekonomiji. U proteklih nekoliko desetljeća, povećano tržišno takmičenje i kriza razvoja oduzeli su državi neke mehanizme kontrole, što ju je prisililo na reduciranje troškova rada, bilo smanjivanjem plaća (npr. SAD) bilo kroz rast produktivnosti i nezaposlenosti (npr. Njemačka). Novi, dinamični uvjeti zahtijevali su redefiniranje korporativnih društvenih aranžmana (tripartizam) kakvi su – pogotovo u europskim zemljama – bili stvoreni nakon Drugoga svjetskog rata, te promicanje fleksibilne organizacije rada. Dva su oblika strategije fleksibilizacije: jedan potiče angažman i stalno obrazovanje radnika za efikasnost u fleksibilnim radnim zadacima, dok se drugi zasniva na smanjivanju troškova rada i moći sindikata, ugovaranju vanjske radne snage, te privremenom i povremenom – nesigurnom – zapošljavanju (kojemu tvrtke često pribjegavaju radi zaobilaznja oštre regulative “tradicionalnog” zapošljavanja). Prihvatanje ovih strategija rezultiralo je dinamičnijim i kontingentnijim tržištima rada u kojima se prosječno trajanje posla smanjuje, a “tradicionalno” zanimanje i životna karijera “u jednoj tvrtci” postaju stvar prošlosti. Fleksibilizira se vrijeme rada, stalnost ugovora, lokacija rada i uvjeti pod kojima se rad ugovara. Značajno manje zaštićeni radnik za razvoj svoje karijere mora se oslanjati na individualni portfelj vještina i mreže poslovnih kontakata. On(a) ne može više očekivati honoriranje senioriteta i iskustva, te rast plaće s godinama staža, već upravo suprotno – smanjivanje prihoda i nalaženje na listi

redundantnih u poznim godinama. U većini slučajeva rast broja zaposlenih pratio je i rast nejednakosti u primanjima – a negdje i pad plaća uopće (gdje prednjače anglosaksonske zemlje), što prisiljava sve članove obitelji na angažman na tržištu rada, pa makar ne i po jednakim uvjetima (mladi, stari i žene tradicionalno su potplaćeni za svoj rad). Krivnju za ovakav razvoj mnogi prebacuju na neadekvatno obrazovanje (tzv. *skill mismatch*). No premda bolje obrazovanje jamči bolje plaće (pogotovo u informatiziranim granama privrede) nema empirijskih dokaza da je restrukturiranje plaća rezultat promjene u potražnji za vještinama. Međudržavne razlike u kretanju prihoda kazuju da se značajniji razlog ovakvom trendu krije u državnim politikama (minimalnih) plaća i smanjivanju utjecaja sindikata.

Fleksibilan rad stavio je nove zahtjeve pred društvo, zajednicu i obitelj. Svatko tko želi imati šanse u ovoj “utakmici”, mora sebi (i svojim potomcima) priuštiti kvalitetno i permanentno obrazovanje te integraciju u tokove informacija i poslovno-profesionalne mreže. Obitelj, osnovna institucija društvene reprodukcije trenutno teško ispunjava ove zadatke. Tradicionalna moderna obitelj s dva biološka roditelja i djecom već predstavlja manjinu kućanstava u gotovo svim industrijaliziranim društvima. I unutar obitelji promjene su brojne: žene su masovno zaposlene u punom radnom vremenu, zaposlenost je vjerojatna ali neizvjesna, radi se više, a slobodnog je obiteljskog vremena manje (pogotovo u anglosaksonskim zemljama – početkom devedesetih prosječan broj radnih sati godišnje u SAD-u je nadmašio onaj u Japanu). Sam brak je fleksibilniji – razvoda je više, djece manje, a rađaju ih stariji roditelji. Bez adekvatnih javnih društvenih usluga za djecu, ovakav razvoj izuzetno zakida potomstvo, ali i budućnost čitavog društva. Ni tradicionalna formula koja prisiljava ženu na iz-

bor između zaposlenja i obitelji, više ne djeluje. U tradicionalnijim društvima (npr. mediteranskima) i tržištima rada izuzetno se kasno ulazi u brak, a prirodni je priraštaj najniži na svijetu. Carnoy predlaže povećanje javnoga izdavanja za usluge koje pružaju potporu obiteljima, za obrazovanje, te posebno za razne oblike skrbi o djeci. Međutim kao i suvremeno društvo, ovi programi trebaju biti adaptibilni, fleksibilni (što mnogi europski nisu) i morali bi odgovarati stvarnim potrebama i uvjetima korisnika. Obitelj ima vrlo važnu ulogu u stvaranju socijalne kohezije, te joj valja pružiti podršku i zajamčiti određenu (zdravstvenu, egzistencijalnu, obrazovnu) sigurnost (odnosno “fleksigurnost”), na temelju koje će suvremena obitelj biti u stanju uspješno doprinosti boljitku svojih članova i očuvanju društvene cjeline.

U četvrtom poglavlju razmatra se redefiniranje zajednice u fleksibilnoj ekonomiji. Mnoga istraživanja s kraja 20. stoljeća (npr. Putnam i Inglehart) kazuju da se u informacijskim društvima gubi nacionalni identitet – smanjuje se važnost nacije-države i interes za nju u životima građana. Niti tradicionalne lokalne, radničke i građanske asocijacije ne uživaju više stari značaj i povjerenje, već često postaju tek “središta obrane starih pravica”. Civilni angažman u zajednici transformira se prema pojedinim pitanjima, individualnim interesima i mrežama poznanstava. Prema Carnoyu, tri su oblika novih zajednica koje dobivaju na snazi. Zajednice utemeljene na osnovi znanja o sebi i identitetu (kulturnom, etničkom, seksualnom i sl.) – nastaju bilo kao defenzivna reakcija isključenih grupa, bilo kao utočište mobilne individue izdvojene iz lokalne zajednice. Nadalje, nastaju i zajednice temeljene na uporabi znanja, poslovnoj identifikaciji i radnim mrežama/grupama (*work networks*). Treći tip čine zajednice temeljene na potrebi čla-

nova za stjecanjem/stvaranjem novih znanja i otvaranju novih obrazovnih prilika za sebe i potomstvo. Iako je značaj ovih oblika zajednice za funkcioniranje i razvoj informacijskog društva neosporan, pitanje je koliko su doista ovo novi oblici zajednice.

Posljednje poglavlje knjige – o održavanju nove ekonomije – propituje ulogu javnog sektora u informacijskom dobu. Inzistiranje na velikim, nefleksibilnim birokracijama koje pretpostavljaju društvo tradicionalnih obitelji i zaposlenja, ne odgovara aktualnim društvenim (obiteljskim, radnim, privrednim, obrazovnim) okolnostima, a države više nisu u stanju ispuniti sva garantirana (mirovinska, zdravstvena) prava sve starijoj populaciji. S druge strane, zagovarači neobuzdanoga slobodnog tržišta ignoriraju očitu činjenicu da su javne službe osnova integraciji i funkcioniranju društva, kao i to da čak i “tržišna” rješenja u područjima od obrazovanja i socijalne skrbi, do transporta/komunikacija moraju biti regulirana, pa i financirana upravo od države. Za sada empirijske analize efikasnosti privatiziranih obrazovnih, socijalnih i zdravstvenih programa ne pokazuju da su oni po sebi kvalitetniji ili efikasniji od onih javnih/državnih, a nisu ustanovljene ni veze između rigidnosti radnog zakonodavstva i razine nezaposlenosti. Nove društvene okolnosti zahtijevaju reforme – izradu novoga socijalnog pakta koji garantira rast, sigurnost, participaciju i društvenu koheziju u novim uvjetima. Uloga nositelja političkog legitimiteta – države, i dalje mora biti značajna. No da bi postigla učinkovit razvoj i socijalnu integraciju, ona se mora mijenjati i inicirati drugačije programe i na drugačiji način. Decentralizacija većeg dijela sustava uvažava lokalnu dinamiku i specifičnosti, te doprinosi participaciji lokalne zajednice (usprkos opasnosti da se time još više isključe lokalno marginalizirane grupe i

promoviraju interesi lokalnih elita). Također, programi orijentirani razvoju znanja i poticanju inkluzivne cirkulacije informacija, moraju doći u centar suvremene javne politike. Konačno, kao i društvo u kojem djeluju, javne i državne organizacije moraju biti dinamične i fleksibilne.

Teo Matković

JOURNAL OF EUROPEAN SOCIAL POLICY

Godina 12, 2002.

U prvom tekstu prvoga broja ovog časopisa za 2002. godinu jedan od najpoznatijih teoretičara suvremene socijalne politike, G. Esping-Andersen (u koautorstvu sa S. Sarasa), razmatra generacijski konflikt današnjice (rad pod naslovom *The generational conflict reconsidered*). Naime, pitanje međugeneracijskog odnosa u srži je svih socijalnopolitičkih aranžmana. Klasični su oblici socijalne države pitanje socijalne sigurnosti različitih generacija riješili tzv. implicitnim međugeneracijskim ugovorom, a mirovinsko je osiguranje njegov ključni simbol: sadašnje generacije iz svojih doprinosa plaćaju sadašnje umirovljenike, znajući da će isto za njih učiniti i sljedeće generacije. No suvremeni su društveni procesi (prvenstveno oni demografske prirode) održivost takvog ugovora doveli u pitanje, a ta je činjenica jedan od osnovnih razloga svih recentnih reformi mirovinskih sustava. Autori idu i dalje u svojoj analizi, pokazujući kako nije dovoljno samo reformirati mirovinske sustave, već je potrebno učiniti i nešto bitno kako bi se nepovoljni trendovi barem djelomice drukčije usmjerili. Podaci pokazuju kako su u europskim zemljama stariji ljudi, zbog još uvijek dostatne izdašnosti miro-

vinskih sustava, zaštićeni od najvažnijih socijalnih rizika (prije svega siromaštva), ali to nije tako i s mladim obiteljima i djecom. Od 1980. godine stopa dječjeg siromaštva porasla je u šest od deset analiziranih zemalja, najviše u Ujedinjenom Kraljevstvu, Njemačkoj i Italiji. Osnovni uzrok tome je povećanje nezaposlenosti te povećanje jednoroditeljskih obitelji koje su najviše izložene riziku siromaštva. Zaposlenost roditelja, odnosno zaposlenost majki koje i čine najveći postotak jednoroditeljskih obitelji, najučinkovitija je strategija smanjenja siromaštva, a da bi se to postiglo potrebno je razvijati politiku naklonjenu zapošljavanju majki. Uostalom, zemlje koje i razvijaju takvu politiku (a dostupnost javnih servisa je tu ključna) imaju i najniže stope siromaštva. Premda se troškovi takve socijalne politike sada mogu činiti visokima, oni su dugoročno vrlo isplativi, jer ulaganje u djecu danas sprječava njihovo siromaštvo sutra i omogućuje (zbog njihove povećane zapošljivosti) sutrašnje funkcioniranje sustava socijalne sigurnosti. Autori upozoravaju da će i bez velikih ulaganja neke zemlje EU teško ostvariti cilj o 60% zaposlenosti žena do 2010. godine, a koji je formuliran na sastanku EU u ožujku 2000. godine.

Jelle Visser u svome radu detaljno analizira nizozemsko iskustvo vrlo visokog udjela djelomičnog radnog vremena (*The first part-time economy in the world: a model to be followed*). Nizozemska u 90-ima bilježi izuzetne rezultate u povećanju zaposlenosti i smanjenju nezaposlenosti, ali to se desilo ponajviše zbog povećanja ženske zaposlenosti u djelomičnom radnom vremenu. Godine 1971. samo je jedna od deset udanih žena radila, dok ih danas radi polovica. Autor pokazuje kako do povećanja udjela djelomične zaposlenosti nije došlo nekom jasnom političkom strategijom, nego je naprosto riječ o tome da žene nisu imale drugog izbora. Sve više žena želi raditi